

Summerat

Det blir alltmer uppenbart att Sverige som en liten, öppen och exportberoende ekonomi är en integrerad del av en global ekonomi. Men vad är det för bild som förmedlas till dagens skolungdomar? Anlägger läromedlen ett dynamiskt perspektiv på ekonomiska förändringar, eller fokuserar de på det statiska och på det som har varit? Hur skildras arbetsmarknad, företagandet och miljön?

Anders Hall, utredare vid Näringslivets Ekonomifakta, visar i denna rapport att läromedlen i samhällsorienterande ämnen i grund- och gymnasieskolan i många fall presenterar en vinklad bild av Sverige och omvärlden. Förändringar förefaller att påtvingas den svenska välfärdsstaten av okända krafter.

Innehåll

INLEDNING	3
NÅGONTING HAR HÄNT.....	3
MOT ETT GEMENSAMT MÅL.....	5
VILL DU BLI ANSTÄLLD, LILLE VÄN?	9
DET ÄR SENT PÅ JORDEN.....	12
KNAPPHÄNDIGA OCH OFULLSTÄNDIGA.....	15
LITTERATURFÖRTECKNING.....	16

Statisk samhällssyn

Det samhälle, de institutioner och den politik vi vant oss vid sedan decennier tillbaka håller på att förändras. Omvärlden tränger sig på och det blir allt mer uppenbart att Sverige, som en liten, öppen och exportberoende ekonomi, är en integrerad del av en global ekonomi. Med informationsteknologin som smörjmedel förändras också vår omvärld allt snabbare. Man skulle kunna säga att omsättnings-hastigheten har ökat.

I denna tid av förändring kan det vara intressant att se hur dagens läromedel beskriver samhället för det uppväxande släktet. Anlägger läromedlen ett dynamiskt perspektiv eller fokuserar man på det statiska och på det som varit? Är verklighetsbeskrivningen som ges konsistent genom utbildningen, från grundskolan och upp genom gymnasiet, eller förändras den?

Syftet med rapporten är inte att peka ut eller recensera enskilda läromedel. Syftet har heller inte varit att genomföra en faktagranskning. Däremot visas att läromedlen i många fall presenterar en vinklad och inte särskilt objektiv bild av Sverige och omvärlden.

I rapporten kommer citat att brukas tämligen flitigt för att ge en uppfattning om vilket språk och vilka formuleringar som används i läromedlen.

Det bestående intrycket efter att ha läst de läroböcker som varit föremål för rapporten är att de beskriver ett förändringsobenäget samhälle. Det är en bild som grundläggs redan i grundskolan (d v s på mellanstadiet) och som står sig hela vägen upp genom gymnasieskolan. I den löpande framställningen kommer därför material från läromedel för grundskolan respektive gymnasiet att blandas, men med tonvikt på det senare. Av litteraturförteckningen i slutet framgår vilka böcker som är avsedda för respektive utbildningsnivå.

Någonting har hänt

I läromedlen noterar man visserligen att omvärlden förändras också på andra sätt än de mer uppenbara omritningarna av den politiska kartan i skolatlasen men genom vilka orsakssamband detta påverkar Sverige är mindre klart. Förändringarna förefaller påtvingas den

svenska välfärdsstaten av okända krafter. Följande exempel kan tjäna som illustration.

Det svenska samhället beskrivs överlag i mycket positiva ordalag. Läromedlen beskriver ett samhälle där det offentliga garanterar individernas trygghet och där gränsen mellan stat och samhälle i många fall har suddats ut. Någon åtskillnad mellan begrepp som "välfärdssamhälle" och "välfärdsstat" görs inte. Stat har blivit synonymt med samhälle och välfärd med offentligt administrerad och finansierad sådan.

Ordet "välfärdssamhälle" betyder ett samhälle där människorna slipper bekymra sig om sådant som är nödvändigt i livet... På senare år har svenska staten tvingats spara pengar. Det har man gjort bland annat genom att minska ersättningen till dem som blir arbetslösa och sjuka. Vissa tycker att sådana besparingar river ned det välfärdssamhälle vi byggt upp. Andra tycker att det är bra att människor måste ta mer ansvar för sin egen trygghet."¹

Varför har pengarna tagit slut nu? På den frågan ges tyvärr sällan några svar. Det gör att besparingarna i den offentliga sektorn ofta framstår som obegripliga. Skolmaten är ett återkommande exempel.

I en bok² beskrivs hur ett nytt parti, som motsätter sig att föräldrarna skall betala för barnens skolmat, bildas i kommunen. Som "tur" är vinner det nya partiet över *sparpartiet*. I en annan bok återges FN:s barnstadga, eller barnens lag, med kommentaren:

I Barnens lag står det att alla beslut som fattas av vuxenvärlden ska vara för barnens bästa. En portion skolmat kostar inte mer än ungefär 7 kronor. Ändå försöker flera kommuner minska denna kostnad, t ex genom att ta bort mjölken. På en del håll har man till och med funderat på att helt ta bort skolmaten.³

Hur kan frågan om finansiering av mjölk i skolmatsalen över skattsedeln få en sådan dignitet och tillmätas sådan betydelse? Det beror sannolikt på det perspektiv läromedlen anlägger på samhället som helhet och på samspelet mellan politik och ekonomi. Låt oss i nästa kapitel titta på några formuleringar som kan anses vara symptomatiska.

¹ Samhällskunskap Grundbok Puls 4-6del 2.

² Samhällskunskap Grundbok Puls4-6 del 1.

³ Samhälle 1 SO Direkt.

Mot ett gemensamt mål

Politikens viktigaste uppgift synes, enligt läromedlen, vara att fördela den gemensamma samhällskakan till alla medborgare.

I ett demokratiskt samhälle lever och arbetar man för något gemensamt⁴

Lever du i ett socialt väl utvecklat samhälle måste alla medborgare satsa mycket pengar på en gemensam välfärd. I ett sådant land känner medborgarna solidaritet.⁵

Sverige är ett väl utbyggt välfärdssamhälle. Det betyder att den offentliga sektorn tar en stor del av alla resurser.⁶

Ekonomisk tillväxt innebär [sic] att produktionen av varor och tjänster ökar. Om produktionen ökar finns det mer att fördela och vi kan höja vår standard. Vi kan rusta upp skolor, höja barnbidragen eller köpa dyra skinnjackor.⁷

Välfärd utanför den offentliga regin tycks otänkbar. Resonemang om hur välstånd skapas är tyvärr i stor utsträckning frånvarande. Utmaningen tycks ligga i att fördela välfärden så rättvist som möjligt och instrumentet för det är politiken och den offentliga sektorn.

Nästan alla önskar en bättre miljö, hoppas på fred och frihet. Vi vill känna trygghet, gemenskap, glädje och lycka. Alla vill vi att någon bryr sig om oss, frågar hur vi mår, lyssnar på våra frågor och hjälper oss att lösa våra problem. Allt detta är politik.⁸

Med en så omfattande definition av politikens uppgifter är det föga förvånande att motsvarande krav ställs på kommunerna. På frågan varför vi har kommuner svarar en bok:

Kan vi sköta undervisningen av barnen inom familjen? Kan vi klara en ögonoperation i hemmet? Kan vi bygga en hockeyhall och sätta upp en egen brandkår?... Vi måste ordna saker och ting gemensamt i vår kommun.⁹

⁴ Samhällskunskap Möte med samhället Puls 7.

⁵ Samtid A.

⁶ Samhällskunskap 9 SO-boken

⁷ Ibid.

⁸ Samhällskunskap Stat och styrelse Puls 8

⁹ Samhälle i dag 8.

I en annan bok konstateras att:

Dessutom vill vi att vår kommun ordnar för vår fritid. Vi vill bygga idrottsanläggningar, bibliotek, och fritidsgårdar.¹⁰

I de fall alternativ till den offentliga sektorn och den skattefinansierade välfärden tas upp är det knappast i några positiva ordalag.

Det kan vara svårt att förklara för folk utomlands hur svensk socialpolitik fungerar. I Syrien brast en man i skratt när han fick höra att man i Sverige fick betalt när man var sjuk och hemma från arbetet...I USA brast en nybliven mamma i gråt när hon fick höra hur länge man får vara ledig med sin baby i Sverige. Amerikanskan vägrade tro att det var sant. I USA finns nästan ingen mammaledighet. Inom några veckor ska mamman vanligen vara tillbaka på arbetet annars blir det avsked. Det har hänt att snabbköpskassörskor tvingas ha sina nyfödda i bilar på parkeringsplatsen och springa ut för att mata dem.¹¹

De otrevliga i att sakna en stor offentlig sektor förstärks genom att göra det till någon utländskt och osvenskt.

Med värdköer och ökande kostnader har en diskussion startat om delar av vården och omsorgen kan organiseras på annat sätt. Kan man få mer för pengarna om privatpersoner och företag får ta över skötseln av delar av välfärdssamhället? Företag drivs ju för att ge vinst, kan det i så fall finnas någon risk för sämre vård och omsorg om verksamheten drivs för att tjäna pengar på den? Kan det finnas risk för att de mest vårdkrävande och därmed minst lönsamma lämnas åt sitt öde?

[På motstående sida återges en dialog mellan en orolig svensk och en självgod amerikan]

– Men tänk om man inte kan betala försäkringarna?

– Då får man skylla sig själv!¹²

Snarare än att diskutera dagens problem och utmaningar förefaller läromedlen vara fast i en åtminstone 20 år gammal debatt:

Begreppet ekonomisk demokrati har diskuterats mycket i Sverige under de senaste tjugo åren utan att man klart kunnat definiera det. Räcker det med att medborgarna har lika rätt till utbildning, arbete och trygghet eller krävs det att man har ett verkligt inflytande på de ekonomiska besluten i det företag där man arbetar?¹³

¹⁰ Samhällskunskap Stat och styrelse Puls 8

¹¹ Samhälle i dag 8.

¹² Samhällskunskap 8 SO-boken

¹³ Samhällskunskap Grundbok liknande resonemang förs i Samhällskunskap och Samtid A.

Har inte förutsättningarna för den ovan återgivna problemformuleringen förändrats under de 20 år som gått? Spelar inte den globalisering av ekonomin som pågår någon roll? Är problemformuleringen överhuvudtaget relevant? Globaliseringsprocessen berörs ofta i samband med de multinationella företagen. I en bok¹⁴ konstaterar man att den svenska staten är maktlös mot internationella företag som flyttar sina pengar från Sverige och därigenom tvingar fram räntehöjningar som påverkar vår dagliga ekonomi. Man berör dock inte att orsaken till Sveriges sårbarhet är skakiga offentliga finanser och en usel inflationshistoria.

I en annan bok konstaterar man att:

De multinationella företagen blir genom sin storlek oerhört mäktiga. Ekonomisk styrka ger också möjligheter till politiskt inflytande. Det har visat sig svårt för både regeringar och fackliga organisationer att påverka dessa företag. Försämrar man företagens villkor i ett land kan det hota med att flytta till ett annat.¹⁵

Vad man beskriver är i själva verket ganska självklart. De multinationella företagen följer enbart frihandelsprinciper och förlägger produktion eller FoU där de komparativa fördelarna är störst. Att därigenom hävda att de utövar politisk makt är att gå åtminstone ett steg längre. Man skulle lika gärna kunna vända på problemet och se det som en ökad möjlighet att attrahera internationella företag. Det perspektivet anläggs dock inte.

Snarare är det den svenska "blandekonomin" som framställs som idealtillståndet:

Fördelen med detta system [svensk blandekonomi, min anm] är att marknadsekonomins flexibilitet och höga tillväxttakt kan bibehållas, samtidigt som samhället får ett avsevärt ekonomiskt inflytande utan en hämmande detaljreglering av ekonomin.¹⁶

Utöver det tveksamma i att beskriva svensk ekonomi som något som kännetecknas av hög tillväxt och flexibilitet har det faktum att man inte förmår upprätthålla en distinktion mellan samhälle och stat lett till en märklig formulering. På vilket sätt utgör inte marknadsekonomin en del av samhället?

¹⁴ Ditt samhälle.

¹⁵ Samhällskunskap Grundbok

¹⁶ Samhällskunskap.

Beskrivningarna av den svenska blandekonomin tycks bygga på en idyllisk föreställning att man genom statliga ingrepp kan plocka russin ur kakan och dra nytta av allt gott en marknadsekonomi för med sig utan att besvärmas av de ofrånkomliga konsekvenserna av fri konkurrens. Eller som en bok uttrycker det:

Men en helt fri konkurrens har också nackdelar. Mindre lyckosamma företag riskerar att konkurreras ut och göra konkurs...Samhället måste därför för allas bästa på något sätt reglera konkurrensen, men utan att samtidigt skadligt begränsa den.¹⁷

Den uppfattning som ovanstående citat är ett uttryck för, blir än mer anmärkningsvärd när man betänker att det över hela Europa pågår en avreglerings- och privatiseringsprocess, och att bevisen hopar sig för att det är ekonomisk frihet, och inte statliga ingrepp, som skapar välstånd. Dessa tankar har dock inte fått något utrymme i läromedlen.

När man skall beskriva de statliga företagen och affärsdrivande verken konstaterar man bl a att Posten och Televerket skall drivas så effektivt som möjligt för att deras tjänster skall bli så billiga som möjligt för konsumenterna.¹⁸ Erfarenheten har dock lärt oss att statliga monopol knappast är den typ av rörelse som brukar uppvisa högsta möjliga effektivitet.

Rörande de statliga företagen konstaterar man vidare att de:

...drivs efter företagsekonomiska principer i konkurrens med andra företag. Skillnaden är att staten är huvudägare.¹⁹

De exemplifieras bland annat med Systembolaget, Apoteksbolaget och Tipstjänst.²⁰ När var dessa tre företag utsatta för konkurrens?

Sammanfattningsvis tycks viljan hos författarna att tränga bakom de officiella utsagorna om hur saker och ting *bör* vara, och i stället försöka förklara de mekanismer som gör att saker och ting faktiskt är som de är, vara ytterst begränsad. Därmed hamnar framställningen i ett slags omvänt naturalistiskt felslut, man utgår från att saker och ting *är* så som de *bör* vara, eller så som man önskar att de *vore*. Ett sista exempel från bostadspolitikens område.

¹⁷ Ditt samhälle.

¹⁸ Samhällskunskap Grundbok

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

Det stora flertalet böcker beskriver bostadspolitiken med hjälp av de tjugiga politiska målformuleringarna²¹. Bostadsbrist förklaras i en bok med:

I den kraftiga högkonjunkturen på 1980-talet blev det återigen brist på bostäder och en stor olaglig bostadsmarknad uppstod. Många fick t o m. betala stora summor svart för att kunna överta en hyreslägenhet.²²

Att hyresreglering skulle ha något med saken att göra nämns inte med ett ord, trots att det tillhör elementär nationalekonomi. Som kontrast för *Reflex A-B-C* ett utförligt resonemang om effekten av såväl jorbruks- som hyresregleringar och konstaterar att:

En prisreglering, [i det här fallet hyresregleringen, min anm] som innebär att priserna sätts lägre än jämviktspriset, tenderar alltså att skapa en svart marknad.

Krängligare än så behöver det inte vara.

Vill du bli anställd, lille vän?

Vårt land har en internationellt sett hög standard på arbetskraften...Den svenska arbetskraften är fackligt organiserad, medveten, disciplinerad och frisk.²³

Ett av de områden där förändringsbehovet blivit mest påtagligt, och dessutom över i stort sett hela Europa, är arbetsmarknaden. Stela strukturer och det sätt på vilket arbetsmarknaden genom lagar, regleringar och kollektivavtal fungerar (eller inte fungerar) har med stor säkerhet lett till den höga nivån på arbetslösheten som vi ser i dag över i stort sett hela Västeuropa. Av den debatt som följt på detta syns dock inga spår i läromedlen.

Det grundläggande perspektivet i läroböckerna tycks vara att eleverna kommer att tillbringa sitt yrkesverksamma liv som anställda och som medlemmar i en facklig organisation. Detta perspektiv blir också avgörande för hur arbetsmarknaden presenteras och förklaras.

De flesta böcker inleder med att konstatera att arbetsmarknaden är en marknad likt alla andra och att priset (lönen) avgörs av utbud

²¹ *Samhällskunskap; Samtid A; Ditt samhälle*

²² *Ditt samhälle; liknande resonemang förs i Samhällskunskap Grundbok*

²³ *Ditt samhälle.*

och efterfrågan på arbetskraft. Därefter vidtar ofta långa och detaljerade beskrivningar av arbetsmarknadens parter, framför allt fackföreningarna, och LAS, MBL, löneförhandlingar och hur facket agerar när företag skall läggas ned. Stor tonvikt läggs bland annat vid lagen om anställningstrygghet, men att denna i stor utsträckning drabbar ungdomar samtidigt som den skyddar äldre nämns aldrig.

Att arbetsrätten och regleringarna av arbetsmarknaden satt stora delar av marknadsmekanismen ur spel och att detta skulle kunna vara en orsak till den obalans mellan tillgång och efterfrågan som vi känner som arbetslöshet berörs inte. I stället är det andra förklaringar som förs fram. Låt oss återkomma till dem senare.

I några få böcker nämns egenföretagande som ett alternativ till att bli anställd. En bok ger en smutt komisk beskrivning över vägen till ett eget företag (lägg märke till att man först förutsätts ha varit anställd):

Under tiden du arbetar på ett företag eller en myndighet samlar du ju på dig en mängd kunskap och erfarenhet som kan ge upphov till en affärsidé om ett eget företag. Diskutera idén med kommunens näringslivsrådgivare eller den bank som du är kund i. Kanske hänvisar de dig till länets utvecklingsfond där du senare kan söka ekonomiskt stöd och få din affärsidé testad.

Överlag är det knappast någon attraktiv bild av egenföretagande som förmedlas. Tvärtom verkar det hela mycket komplicerat med lagar, bestämmelser, ansvar och långa arbetstider. Dessvärre är väl beskrivningen riktig.

Våra nuvarande institutioner på arbetsmarknaden beskrivs mot bakgrund av den svenska modellens framväxt. Beskrivningarna fastnar dock vid Saltsjöbadsandan, d v s de frivilliga överenskommelserna mellan parterna vilket ledde till en långvarig fred på arbetsmarknaden. Att stora delar av arbetsrätten är resultatet av lagstiftning som den ena parten uttryckligen var emot nämns inte. När problemen på arbetsmarknaden av i dag beskrivs talar man om att Saltsjöbadsandan gått förlorad, trots att dess frivilliga grund försvann redan i början på 1970-talet.

Hur förklaras arbetslösheten i Sverige och Västeuropa? Vanligtvis förekommer en traditionell uppdelning i konjunkturberoende, säsongberoende, och strukturell arbetslöshet. Vad som är mer förvånande är dock att den tekniska utvecklingen och

rationaliseringar tillmäts ett högt förklaringsvärde rörande arbetslösheten. Förklaringar som på sikt visade sig felaktiga redan i industrialismens barndom kommer återigen till heders:

Samtidigt har många länder i väst strukturrationaliserat sin industri med ökad automatisering av produktionen... Men detta innebär färre anställda i industrin. Följden har blivit ökad arbetslöshet i västvärlden.²⁴

Men från mitten av 1990-talet inträffade något för Sverige helt nytt. Arbetslösheten var hög trots att exportindustrierna sålde som aldrig förr. Det berodde bland annat på ny teknik. Industrin hade haft råd att skaffa nya maskiner som ökade produktionen men gav få nya jobb. Det behövdes färre personer att ta fram en produkt.²⁵

Arbetslösheten har många orsaker. En orsak är att många företag skaffat datorer och nya maskiner som gör att det inte behövs så mycket folk där längre – maskinerna gör många människors arbete. Andra orsaker är att företag läggs ner och att företag flyttar utomlands.²⁶

Något resonemang om vad som får företagen att lägga ned eller flytta, eller varför nya företag inte skapas, förs inte, trots att det kanske borde vara minst lika intressant.

En sista orsak till arbetslösheten tas upp i flera böcker. De menar att arbetslöshet och konflikter på arbetsmarknaden beror på att Sverige befinner sig i en brytningstid eller omställningsperiod mellan det gamla industrisamhället och det nya informations- och kunskapssamhället och att en sådan omställning inte går friktionsfritt.²⁷

Varför en sådan omställning skulle vara svårare i Sverige och kontinentaleuropa än i USA och Storbritannien ger man emellertid inget svar på. Att de båda senare länderna faktiskt skapar ett stort antal nya arbetstillfällen utan keynesianska åtgärder eller inflation berörs inte. Tvärtom hänger gamla föreställningar (fördomar?) kvar:

Monetarismens metod att begränsa penningmängden prövades i USA och Storbritannien under 1980-talet. I båda länderna föll inflationsnivån samtidigt som arbetslösheten ökade kraftigt.²⁸

²⁴ Samhällskunskap.

²⁵ Samhälle i dag 8.

²⁶ Samhällskunskap Grundbok Puls 4-6 Del 2.

²⁷ Reflex A-B-C; Ditt samhälle.

²⁸ Ditt samhälle.

Reflex A-B-C konstaterar visserligen att det skapas många arbetstillfällen i USA men att:

Många amerikaner arbetar för en lagstadgad minimilön...som under senare decennier varit otänkbar i Sverige. I USA kallar man sådana jobb för McDonald's-jobb...

Ett sådant påstående rymmer endast en liten del av hur den amerikanska arbetsmarknaden fungerar. Möjligen är det samma typ av tänkande som ligger bakom utsagor likt denna:

Arbetsmarknadspolitikens resultat bör inte mätas enbart i kvantitativa termer, d v s i antalet personer som sysselsätts. Det är minst lika viktigt att bedöma de kvalitativa resultaten av arbetsmarknadspolitikerna. Detta är en fråga om i vilken mån politiken leder till att de anställda får bättre arbete i något avseende.²⁹

Vem avgör när ett arbete har blivit bättre, eller hur avvägningen skall ske mellan kvalitet och kvantitet? Vad får detta för konsekvenser för de arbetslösa? Dessa frågor berörs tyvärr inte.

Det är sent på jorden

Om läroböckerna känns omoderna i sin framställning av arbetsmarknaden råder det rakt motsatta förhållandet på miljöområdet. Här är böckerna dessvärre rykande aktuella och stämmer med stor energi in i de undergångsprofetior och den civilisationskritik som vi har begåvats med de senaste åren.

Utan att gå till överdrift är det genomgående temat att jorden miljömässigt inom kort går en mycket mörk framtid till mötes och listan på miljöproblem är lång och till den fogas vetenskapligt tämligen omdiskuterade fenomen:

- *soptippar växer till "berg" kring städerna. Det är vår "överkonsumtion" som skapar problem*
- *ozonlagret hotas på många håll*
växthuseffekten hotar vårt klimat³⁰

Under 1980-talet har miljöproblemen bara ökat och läget är nu så allvarligt att snabba åtgärder måste till för att hindra en katastrof³¹

²⁹ Samhällskunskap.

³⁰ Samhällskunskap 9 SO-boken.

³¹ Samhällskunskap Grundbok

Orsaken till den prekära situation vi påstås befinna oss i är den västerländska livsstilen. Den sägs medföra överkonsumtion, rovdrift på naturtillgångar, och åsamka miljön svåra skador. Med en sådan förklaring är det knappast förvånande att fortsatt teknisk utveckling och tillväxt knappast ses som en framkomlig väg att lösa de problem som de facto finns. Tvärtom måste vi ändra vår livsstil för att inte påverka de "naturliga kretsloppen". Kretsloppstänkandet, återvinning och sopsortering ges ett stort utrymme och tycks ha ett värde i sig, oavsett de faktiska behoven av återvinning eller sortering (eller förmågan hos sopherare att ta emot sorterade hushållssopor).

Texten i boken *Samhällskunskap 8* uppvisar tydliga influenser från *Det Naturliga Steget*. Man återger bland annat upphovsmannen Karl-Henrik Roberts misstolkning av termodynamikens första och andra huvudsats³² på följande sätt:

Från fysiken lär vi oss att "ingenting försvinner någonsin". Och eftersom människan lever i ett slutet rum – jorden med sin atmosfär – så finns allt kvar... Vi lär oss vidare att "allting sprider sig".³³

Man konkluderar senare i texten:

När man ser miljöförstörelsen i dag är det lätt att säga: Vi måste vända om!...I dag har vi nått gränsen för vad naturen tål. Ja, vi har säkert överskridit den. Världen är långt från ekologisk jämvikt.³⁴

Frånsett de apokalyptiska formuleringarna är det intressant att notera att man begagnar sig av ett begrepp som knappast existerar inom biologin eller ekologin, nämligen ekologisk jämvikt, och uppställer detta som ett eftersträvansvärt mål. För att lösa miljöproblemen föreslår man bland annat följande åtgärder:

Nyckeln till en bättre framtida miljö heter kunskap och solidaritet...Solidariteten handlar om att hushålla med naturens resurser, att inte förbruka andra folks och andra generationers resurser.³⁵

³² Se Gerholm, Tor Ragnar *Brev till Det Naturliga Steget*, Timbro, 1996

³³ *Samhällskunskap Stat och styrelse Puls 8*.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

På det lokala planet föreslår författarna att politiker och allmänhet bör ställa sig bl a följande frågor:

- *Minskar energianvändningen?*
- *Ökar naturens mångfald?*
- *Sluts kretsloppen?*
- *Överskrids de naturliga gränserna?*³⁶

En annan bok konstaterar att:

*I demokratierna har marknadsekonomiska hänsyn fått gå före omtanke om miljön...Nu när skogar och sjöar blir förstörda börjar man äntligen ta problemen på allvar. Man har till och med börjat diskutera att ekologin måste överordnas en modifierad marknadsekonomi.*³⁷

Resonemangen ovan är långt ifrån invändningsfria. Man kan med fog fråga sig vad som konstituerar de ”naturliga gränserna”, på vilket sätt politikens uppgift är att maximera mångfalden i naturen och vilka kretslopp som skall slutas på vilka grunder. Den springande punkten torde vara att man betraktar sin omgivning i ett mycket odynamiskt perspektiv.

Med en sådan syn kan det naturligtvis framstå som problematiskt att det vi betraktar som tillgängliga naturresurser i dag kommer att ta slut. Eller att dagens civilisation inte förser hela jordens befolkning med en standard motsvarande den vi åtnjuter i västvärlden. Att utifrån detta faktum dra slutsatsen att västvärlden måste slå av på sin tillväxttakt för att möjliggöra en standardökning i u-länderna låter sig endast göras om man betraktar naturresurser och teknik ur ett mycket statiskt perspektiv.

*Om u-ländernas befolkning skall ges en möjlighet att närma sig vår levnadsstandard måste vår konsumtion begränsas.*³⁸

*Om vi vill ge u-ländernas befolkning möjlighet att höja sin ekonomiska standard, måste vi i den rika världen därför minska vår förbrukning av jordens resurser.*³⁹

Med samma synsätt skulle aldrig resten av Europa ha kunnat industrialiserats om inte Storbritannien slagit av på sin tillväxttakt. Vi vet i dag att det inte var sant. Därtill krävs att man endast beaktar

³⁶ Ibid.

³⁷ *Samhällskunskap.*

³⁸ *Samhällskunskap Grundbok.*

³⁹ *Samtid A.*

tillväxt ur ett kvantitativt, och inte ur ett i många fall mer relevant kvalitativt, perspektiv. Det kvantitativa perspektivet tycks dock vara det förhärskande:

Som vi har sett är det vi som bor i i-länderna som är orsak till de flesta skadorna på miljön... Om invånarna i u-länderna skulle bygga industrier och vägar i samma omfattning som i i-länderna, skulle världens miljöproblem bli ohanterliga.⁴⁰

Knapphändiga och ofullständiga

Som redan nämnts i inledningen ger läromedlen ett intryck av motvilja mot förändring. Denna motvilja tycks grunda sig på föreställningen att Sverige är (eller kanske snarare var, på den tid välfärdsstaten hade nått sin topp) så bra som det kan bli. De sprickor i fasaden som upptäcks och uppmärksammas ges iböckerna oftast en knapphändig och ofullständig förklaring. Det är en bild av ett land som fortfarande är ett av de rikaste i världen. Tyvärr stämmer inte den bilden överens med verkligheten.

På miljöområdet är man dock beredd att med ett närmast imperativt språk förespråka en radikal omställning av samhället, att upphöja ekologin till överordnad princip, att bygga kretslopp, och att upphöra med "överkonsumtionen".

I vilken utsträckning läromedlen bidrar till att forma elevernas världsbild är svårt att säga. Impulser, information och påverkan kommer från en mängd olika håll. Läromedlen för vidare två populära föreställningar (eller kanske är myter rätt ord). Den första är att välfärdsstaten av sentida svensk, eller för den delen europeiskt mått, var den samhällseliga utvecklingens krona och varje avsteg från den ihärdigt måste motarbetas. Den andra är en närmast existentiell ångest över att vi har det så bra. Vi tvivlar på att det välstånd vi åtnjuter kan vara "hållbart", trots att få, eller inga, tecken tyder på att det inte skulle vara det.

Huruvida dessa föreställningar kommer att ha någon inverkan på hur vår framtida utveckling gestaltas återstår att se.

⁴⁰ *Samhällskunskap Grundbok*

Litteraturförteckning

Läromedel för grundskolan

- Larsson, Mona; Stålnacke, Anna Lena; Åsgård, Birgitta
Samhällskunskap Grundbok Puls 4-6 Del 1, Natur och Kultur, 1995
- Larsson, Mona; Stålnacke, Anna Lena; Åsgård, Birgitta
Samhällskunskap Grundbok Puls 4-6 Del 2, Natur och Kultur, 1996
- Bjessmo, Lars Erik; Fowelin, Peter; Nohagen, Lars *Samhälle 1 SO*
Direkt, Bonnier Utbildning, 1996
- Hildingsson, Kaj; Hildingsson, Lars; Husén, Lennart; Gustafsson,
Stig *Samhälle i dag 7 Sol 2001, Natur och Kultur 1994*
- Hildingsson, Kaj; Hildingsson, Lars; Husén, Lennart; Ekberg, Swen-
Ingvar *Samhälle i dag 8 Sol 2001, Natur och Kultur 1996*
- Körner, Göran; Lagheim, Lars *Samhällskunskap Möte med samhället*
Puls 7, Natur och Kultur, 1994
- Körner, Göran; Lagheim, Lars *Samhällskunskap Stat och styrelse Puls 8*
Natur och Kultur, 1995
- Långström, Sture; Nilsson, Erik; Swanelid, Göran *Samhällskunskap 7*
SO-boken, Gleerups, 1991
- Långström, Sture; Nilsson, Erik; Swanelid, Göran *Samhällskunskap 8*
SO-boken, Gleerups, 1991
- Långström, Sture; Nilsson, Erik *Samhällskunskap 9 SO-boken,*
Gleerups, 1992

Läromedel för gymnasiet

- Ahlqvist, Göran; Hermansson, Magnus *Ditt samhälle, Gleerups, 1995*
- Almgren, Hans; Höjelid, Stefan; Nilsson, Erik *Reflex A-B-C,*
Gleerups, 1995
- Birgersson, Bengt Owe *Hur styrs Sverige, Allde & Skytt AB, 1996*
- Hermansson, Magnus; Jarlén, Leif *Samhällskunskap Grundbok,*
Gleerups, 1990, 1993
- Isaksson, Lennart; Östlund, Rune *Samhällskunskap Natur och Kultur,*
1991, 1995
- Isaksson, Lennart; Östlund, Rune; Fowelin, Peter *Samtid A*
Samhällskunskap Gymnasieskolan, Natur och Kultur, 1996

Övrig litteratur

- Gerholm, Tor Ragnar *Brev till Det Naturliga Steget, Timbro, 1996*